

## I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'NİN AFGANİSTAN'A YÖNELİK GİRİŞİMLERİ

KELEŞYILMAZ, Vahdet  
TÜRKİYE/TURЦИЯ

### ÖZET

I. Dünya Savaşı esnasında Afganistan jeopolitik, strateji ve uluslar arası ilişkiler açısından büyük bir önem taşıdığı için bu ülkenin dış siyaseti ve savaştaki tutumu ilgili dönemin koşullarından dolayı Türkiye için de çok mühimdi. Bundan dolayı, o dönemdeki ulaşım zorluklarına ve engellere rağmen Afganistan ile temas sağlamak ve birlikte hareket edilmesi için Afgan Emiri Habibullah'ı ikna etmek gerekiyordu. Bunun için Afganistan'a yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Gerek Rauf Bey Heyeti gerekse Ubeydullah Efendi Afganistan'a ulaşmamışlarsa da içinde Hindistanlı ihtilalcileri de barındıran bir Türk-Alman grubu Afganistan'a ulaşmayı başarmışlardır. Ancak Afganistan'ı birlikte harekete ikna etmek ve yapabilirlerse Hindistan'da İngilizlere karşı bir ihtilal çıkarmak isteyen bu heyet başarılı olamamıştır. Bu bildiriye esasen arşiv belgeleri ışığında anılan girişimler ve bu çerçevedeki faaliyet ve beklentiler doğrultusunda konunun önemi sergilenmeye çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Afganistan, Türkiye, Almanya, Hindistan, I. Dünya Savaşı.

### ABSTRACT

During the World War I, Afghanistan was very significant both in terms of international relations and in geopolitical and strategic terms. Thus, Afghanistan's foreign policy and stance on the war was also essential to Turkey due to the conditions of that period. For that reason, despite all obstacles and transportation difficulties, the Afghani Emir Habibullah needed to be persuaded in order to get in touch with Afghanistan and act together. Therefore, in order to achieve this mission various attempts were made regarding Afghanistan. Some of the people sent to this country, could not even reach Afghanistan. However, a Turkish-German team also including several Indian revolutionists, achieved to reach Afghanistan. This delegation intending to persuade Afghanistan for a cooperative movement and even intending to bring out a revolution in India against the British was unsuccessful. This document tries to explain the attempts, indicated above in the light of the archive documents, and the significance in the issue within the framework of the activities and the expectations.

**Key Words:** Afghanistan, Turkey, Germany, India, World War I.

## GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'nda Afganistan jeopolitik, stratejik ve uluslar arası ilişkiler açısından büyük bir önem taşıdığından bu ülkenin dış siyaseti ve savaştaki tutumu Türkiye için çok mühimdir. Bu nedenle o dönemdeki bütün ulaşım zorluklarına ve engellere rağmen Afganistan ile temas sağlamak ve birlikte hareket etmek için Afgan Emiri Habibullah'ın ikna edilmesi gereklidir. Bunun için mevcut dönemde Afganistan'a yönelik girişimlerde bulunulmaya karar verilir. Bunlardan ilki ve en önemlisi Afganistan'a bir Türk-Alman heyetinin gönderilmesidir. Bir Teşkilat-ı Mahsusa belgesine göre bu heyet ikiye ayrılacak; birinci heyet otomobille önce yola çıkarken ikincisi geleneksel vasıtalarla daha sonra hareket edip Almanya'dan gelmekte olan silah, mühimmat ve eşyayı da beraber götürecektir. Birinci heyet ... Bey<sup>1</sup>, Binbaşı Ömer Fevzi, Yüzbaşı Tevfik, Mülazım Sadık, Mösyö Vassmus ve hademelerden oluşacaktı. Bu heyet, ikincisi gelene kadar İran sınırı yakınında istihbarat ile meşgul olacak, ikinci kabile geldiğinde ise orada temin edilecek kişiler ve araçlar ile İran güneyine dolanılarak Afganistan sınırına gidecektir. Daha sonra İran sınırında temin edilen kişiler ve vasıtalar ile Osmanlı-Alman subayları Belucistan'da bırakılacak, birinci heyet bunlardan ayrılarak Afgan Emiri nezdine hareket edecektir. Afganistan'a varacak olan birinci heyetin vazifesi; Türkiye ile birlikte hareket etmek için Afgan Emir'i ikna edip, ondan alınacak cevapla da harpteki genel hareketi planlamaktır. İkinci heyetin vazifesi ise Belucistan'da beraberlerinde bulunan silahlı müfreze ile çekirdek teşkil ederek gönüllü toplamak, Hindistan'ın Sind eyaleti hududuna karşı bir vaziyet almak ve birinci heyetin teşebbüslerinin neticesine göre hareket ederek savaştaki genel harekete cephede katılmak veya bazı "taksimât ve teşkilata tâbi olarak alacağı talimat-ı umumiyye" göre hareket etmek olacaktır.<sup>2</sup>

Yukarıda değinilen birinci kabilede ismi zikredilmeyen Rauf Orbay, siyasi hatıralarında; İngiltere Hükûmetinden 2 Ağustos 1914 günü teslim alınması gerektiği halde-gene teslimi gereken Reşadiye drenotu ile beraber- Osmanlı Sancağının çekilmesi töreni zamanından yarım saat evvel İngilizlerce el konulan Sultan Osman'ın süvarisi olarak İstanbul'a döndüğünde seferberliğin ilan edilmiş olduğuna ve memlekette bir harp havası estiğine değindikten sonra, anılan görevin kendisine Enver paşa tarafından teklif edildiğini belirtmektedir. Bu arada Rauf Orbay, bu malumatlara, heyet Halep'te Baron otelindeyken Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği haberini de aldıklarını eklemektedir. (Orbay 1993: 15-22).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra dosyalanan ve bir anı ya da günlükten devşirildiği izlenimi bırakan bilgilere göre<sup>3</sup> Afganistan'a gidecek olan bir Türk-Alman heyetinin

<sup>1</sup>Burada gizliliğe verilen önemden olsa gerektir ki, Hüseyin Rauf (Orbay) adı yazılmamıştır.

<sup>2</sup>Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, K.351, D.1403, F.16. (Bundan sonra "Arşiv" adı verilmeyecektir. K: Klasör, D: Dosya, F: Fihrist anlamında kullanılmıştır.)

<sup>3</sup>K.3610, D.30, F.1/1-2.

oluşturulmasına seferberlik ilanının ardından Harbiye Nezaretinde Şark Şube-i Mahsusası'na memur Ömer Fevzi Bey tarafından başlanılmıştır. İstanbul'dan hareket esnasında, heyetin kalabalık eşya ve levazımının fazla olması ve tek kol hâlinde hareket edilmesi durumunda heyetin gizliliğinin ortadan kalkacağı düşüncesiyle, heyet üç kol şeklinde Halep'e doğru yola çıkmıştır. Birinci kafilede Hüseyin Rauf Bey, Ömer Fevzi Bey, Wassmuss ve yaverleri, ikinci kafilede bir kısım Alman zabiti ve emrindeki askerler, üçüncü kafilede ise sipariş edilen eşyayı tamamlamak ve sevk edecek askerler bulunmaktadır. Bununla beraber yine heyete, Halep'te Arap ve muhacirlerden hem gönüllü hem de maaşlı olmak üzere nefer kaydedilmiş, binek hayvan satın alınmıştır. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra İstanbul'dan Halep'e gelen birinci kafile otomobille Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Halep'te kalan ikinci kafile Bağdat'a ulaşan birinci kafiledeki Hüseyin Rauf Bey'den hareket emri beklenildiği günlerde, yaşanan derin ihtilaflardan dolayı, Almanlarla müşterek harekete son verilmiştir.

Afganistan'a doğru yola çıkacak olan heyetin başlangıçta beklenen uyumlu çalışmayı ve hedefe yönelik ilerlemeyi gösterememesine rağmen, Tahran Sefiri Kebiri Âsım Beyefendiden Harbiye Nezareti'ne ulaşan<sup>4</sup> 2 Kanun-ı Evvel 914 tarihli telgraf iyimser beklentilerle doludur. Bu telgrafta Afgan Emîri'nin bütün kuvvetlerinin Peşaver ve Pencab sınırlarına yığınaklar yaptığı, kendisinin ise Celalabad'a gidip Rus hududunda bazı yığınatta bulunduğu yazılı belgeyle addolunabilecek bir derecede haber verildiği, Afganistan'ın İran hududunun Ruslarla İngilizlerin sıkı denetimi altında tutulduğu ve bu nedenle yolcuların pek sıkıştırarak rahatsız edildikleri bildirilmektedir. Bununla birlikte yine Âsım Bey bu telgrafında, İran Hükûmetinin tüm bu olanlar karşısında âciz olduğunu ve bu durumla ilgili olarak da İran Hükûmetinden ihtiyaca yetecek kadar kesin haber alınmadığını belirtmektedir. Asım Bey yine aynı telgrafta on beş gün evvel Afgan Emîri'ne bir mektup yazıp, bunu güvenilir bir kişi ile göndermiş olduğunu belirtir. Âsım Bey, daha sonra cihat ilân olduğunu da yazı ile haber vereceği birini aramakla meşgul olduğuna değinerek; "Afganda telgraf yoktur. Posta işlemiyor. Mesafe uzak, yol pek zahmetli, para mukabilinde cesur ve fedakâr adam bulmak kabil olamıyor bununla birlikte her ne mümkün ise yapılacağından emin olunuz", ifadeleriyle mevcut imkânsızlıklardan dolayı haberleşmenin tam olarak sağlanamadığından yakınmaktadır..

Tahran Sefiri Âsım Bey tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen 6 Kanun-ı Evvel 1914 tarihli telgrafta ise<sup>5</sup> Afgan Emîri'nin Rusya'ya veya İngilizlere yönelik olarak Hindistan'a doğru bir askerî harekette bulunulması kararsızlığında kaldığını, hangisine yönelik olarak harekete başlanması hâlinde daha başarılı olunacağı sorulmakta ve ona göre de Afgan Emiri'nin iletişimde bulunmak

<sup>4</sup>K.351, D.1403, F.2/2.

<sup>5</sup>K.351, D.1403, F.2/3.

istediğine işaret edilmektedir. Âsım Bey'in sualine verilen cevapta<sup>6</sup> ise Afgan ordusunun İngilizler aleyhine hareketinin, yani Hindistan'a yönelmesinin daha gerekli olduğu bildirilmektedir. Tahran Sefiri Asım Bey nihayet 4 Şubat 1915 tarihli telgrafında<sup>7</sup> "Afgan Emîri'ni cihada davet için son derece mütessir bir mektup" yazarak güvenilir bir kişiyle gönderdiğini bildirmekte ve Emîr'in "cihada şitaban olmaması gayri kabildir" demektedir. Bu yazışmalarda görüldüğü üzere Âsım Bey'in, Enver Paşa'yı Afgan Emîri'nin ilan edilen cihat çağrısına katılacağı kesinmişçesine bilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Tahran'da, Almanya'nın Sultan Abad Konsolosluğu'na tayin olunan Schunuman'm Kasr-ı Şirin'e geldiğinden de bahseden Sefir, ifadesinden anlaşıldığı üzere, onunla yapmış olduğu görüşme sonucunda elde etmiş olduğu bilgilere dayanarak heyetin bir askerî müfreze eşliğinde geleceğinden bahis olması hasebiyle bu işin mahzurlu olabileceğine işaret etmektedir. Ona göre, İran Hükûmetinin karar vereceği siyasi hareket çizgisi belirsiz ve dâhildeki bazı nüfuzlu kişiler henüz elde edilememiş olduğundan söz konusu müfrezenin Kirmanşah'tan İran'a tahliyesi esnasında maksada muhalif bir hâlin doğmasına yol açabilir. Bu harekette acele edilememesini arz eden Sefir'in, "Bir de bu heyete Osmanlılar dâhil midir? Ve askerî midir? Yoksa bir tebliğ vazifesi ile mi mükelleftir? Askerî ise hem Afgan'a girmek ve hem de orada nüfuzumuzu takviye eylemek üzere içinde kıymetli Osmanlı zabitleri bulunması elzemdir." ifadelerinde ise konunun ne kadar gizli tutulduğu ve durumun ne kadar hassas olduğu anlaşılmaktadır.

Başlangıçta birlikte hareket etmeyi hedefleyen Türk-Alman heyeti derin görüş ayrılıkları, meseleye yaklaşım farklılıkları ve hatta karşılıklı şikâyet ve güvensizlik sonucunda yollarını ayırmışlardır. Rauf Bey aslî görevinin iptaliyle, İran'da yeni görevine uygun faaliyetlerin icrasıyla –yine Almanlarla anlaşamayarak olsa da– meşgulken İstanbul'a yeni ve çok önemli konuklar gelmiştir. Har Dayal Çanakkale Savaşı'nın büyük bir azimle sürdüğü 1915 yılı Mart ayına tesadüf eden İstanbul'a ikinci gelişinde Raca Mahendra Pratap'ın uygun şekilde karşılanması için gereken temasları yapmıştır. Bunun sonucunda Nisan 1915'te İstanbul'a ulaşan Raca en üst düzeyde görüşmelerde bulunmuştur. Hindliler, Almanlar ve Türkler arasında Kurulun amacı ve stratejisi yeniden tartışılıp, Raca'nın rolü "Afganistan yönetimini İngiltere'den soğutmak ve Kuzey Hindistan'a devrim tohumları ekmek" olarak belirlendikten sonra Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılan Heyet Ağustos ayında Kabil'e varabilmiştir. (Ahmad 1984: 10)

Raca Mahendra Pratap'ın belirttiği şekilde Hey'et Osmanlı topraklarından kısa süre sonra ayrılarak İran üzerinden yoluna devam etmek üzere harekete geçecektir. Fakat burada onu, Rauf Bey'in yıldızının bir türlü barışmadığı kişiler bekleyecektir. Bu noktada Rauf Bey'in yolu ayrılmıştır, Von Vassmus da –belki

<sup>6</sup>K.351, D.1403, F.2/4.

<sup>7</sup>K.351, D.1403, F.3/1.

de kendi aralarındaki bir anlaşmazlıktan dolayı– İran içinde faaliyetine devam etmektedir. Heyeti İngilizlerin ve Rusların cirit attığı, her türlü kaosu yaşadığı, sözde tarafsız fakat fiilen harp sahası hâline gelmiş, casus kaynayan İran’dan Afganistan’a götüren ise Niedermayer’dır. Bu şahıs, Raca Mahendra Pratap ve Barakatullah ile Afganistan misyonunun Almanlar bakımından diplomatik yönünü üstlenen Hentig’in de dâhil olduğu heyeti İran topraklarında karşılayarak uzun, zahmetli ve ölüm tehlikeleriyle dolu yolu aşırp İngilizler ve Rusları atlatarak Afganistan’a ulaştırmıştır.

Bahsi geçen heyetin Afganistan’a ulaşmasından bir süre sonra Başkumandanlık Vekâleti tarafından Hüseyin Rauf Bey’in “Afganistan murahhas-ı askeriliği”ne atanmasına ve uzun süredir İran topraklarında faaliyet göstermekte olan emrindeki müfrezenin ise Irak ve Havalisi Kumandanlığına bağlanarak Osmanlı topraklarına çekilmesine karar verilmiştir.<sup>8</sup> Daha sonra mevcut durumun ve şartların böyle bir kararın alınması gerektirdiği belirtilen bir telgrafla, Hüseyin Rauf Bey’den Tahran sefiriyle temasa geçilerek bir an önce yeni görevi için yola çıkması istenmiştir. Yine aynı telgrafta fevkâlade sefir sıfatıyla Afganistan’a gönderilen Ubeydullah Efendi<sup>9</sup> ve beraberindekilerin Sene’den hareket ettiğine de değinilerek onlarla gidip gitmeme kararının ise kendi takdirine bırakıldığı belirtilmiştir. Rauf Bey verilen emir gereğince müfrezenin İran’dan tamamen çekilerek 23 Eylül 1915 sabahı hiçbir olumsuz gelişme olmadan Hanikin’e ulaştığını Başkumandanlık Vekâleti’ne bildirmiştir.<sup>10</sup> Yukarıda fevkalade sefir sıfatıyla Afganistan’a gönderilmiş olduğuna değinilen Ubeydullah Efendi muhtemelen Türk-Alman heyetinin yaşadığı sorunlar ve sonrasındaki ayrılığı müteakip Rauf Beyin İran içlerinde faaliyette bulunduğu dönemde Almanlardan bağımsız olarak görevlendirilmiş olmalıdır.

8 Nisan 1915 tarihinde Afganistan’a gitmek üzere İstanbul’dan yola çıkan bu Sefaret Heyetinin içinde bir sefir, bir askerî temsilci, başkâtip, ikinci ve üçüncü kâtipler, bir imam, Heyet başkanı olan Ubeydullah Efendi’nin yaveri ve iki kavas bulunmaktadır. Askerî temsilci eski Basra Valisi Süleyman Şefik Paşa’dır. Ubeydullah Efendi’nin yolculuğu esnasında tıpkı Hüseyin Rauf Bey’de olduğu gibi heyette bulunanlar arasında ihtilaf çıkmış ve bu nedenle Süleyman Paşa heyetten

<sup>8</sup>K.195, D.250, F.15/7.

<sup>9</sup>Mehmet Ubeydullah (Hatipoğlu) Efendi, 1858’de İzmir’de doğdu. Babası İzmir ulemasından Hoca Şakir Efendi’dir. Annesi Musulluzadelerdendir. Rüşdiye ve Medrese tahsilinin ardından bir süre Tıbbiye’de okumuştur. II. Abdülhamit döneminde siyasi muhaliflerden olarak önce Avrupa’ya oradan Amerika’ya gitmiştir. II. Meşrutiyet döneminde Aydın vilayeti mebusu seçilmiştir. Mütareke döneminde Malta sürgünleri arasındadır. Cumhuriyet döneminde de milletvekilliği yapmıştır. Son yıllarında Beyoğlu Evlendirme Dairesi’nde nikah memurluğu yapan Mehmet Ubeydullah Efendi’nin 80 yıllık yaşamı tam anlamıyla bir maceradır. Eski milletvekili, gezgin ve yazar Ubeydullah Efendi 11 Ağustos 1937’de vefat eder. Ubeydullah Efendi, Mahmut Esat Bozkurt’un dayısıdır. (Özalp 2002:17-74).

<sup>10</sup>K.195, D.814, F.20/1.

ayrılmıştır. Ubeydullah Efendi hedefi olan Afganistan'a asla ulaşamamışsa da esir düşmesi ve kaçıışı da dâhil olmak üzere İran içlerinde türlü maceralardan sonra 24 Ağustos 1918'de Tahran'da İngilizler tarafından tutuklanmıştır. Bu süreçte başlangıçta yola çıktığı heyetten geriye Ubeydullah Efendi'nin yanında kalan tek kişi sefaret heyetinin doktoru Fahri (Kutlar) olmuştur. (Özalp 2002: 201-236).

Afganistan'a ulaşabilenlerin burada geçirdikleri sürenin ardından yazdıkları raporlar çok aydınlatıcı ve önemlidir. Bunlardan biri Niedermayer tarafından sunulmuştur.<sup>11</sup> Mevcut dönemde Afganistan'ın esasen İngiltere tarafından vücuda getirildiğini, Rusya korkusunun İngiltere'yi İran'da büyük çıkarlar terkine ittiğini ve İngiltere'nin daha büyük ehemmiyeti Afganistan'a vermeğe mecbur ettiğini söyleyen Niedermayer; Afganistan'da tamamıyla kendi nüfuzu altında bulunacak ve Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarını savunacak bağlı bir Hükûmeti Rusya tehlikesine karşı en iyi çare sayan İngiltere politikasına temasla Emîr Abdurrahman ile Emîr Habibullah'ın memlekette birliği temin ederek hâkim olabilmelerinin İngiltere'nin yardımıyla gerçekleşmiş olduğunu ifade etmektedir. Niedermayer, böylece mazinin bir değerlendirmesini yaparak mevcut dönemde hâlin anlaşılmasına önemli katkılar yapmıştır.

Niedermayer, Afganistan'a ulaşmasından evvel Afgan ordusunun ihtiyat askerleri de dâhil toplam 58.000 kişi olduğunu fakat bunun da hepsinin nitelikli olmadığına değinerek siyasi görüşmeler esnasında Afganistan'ı her bakımdan keşfe çalıştığını ve Emîr'e bir çalışma planı takdim edebildiğini dile getirmektedir. Fakat çok daha mühim olan İngiliz ve Rus düşmanlığının kendilerine bahşettiği güvene rağmen istediği her şeyde daima "şayan-ı itimat" olmasının ve istediği şeyi görebilmesinin mümkün olmadığını açıklamasıdır. Demek ki Afganistan Emîri Habibullah Han, kendi irade ve isteği dışında bir şeylerin görülmesi ya da yapılması ihtimalini bertaraf etmek istemiş olmalıdır. Bu da konuklarına ne kadar misafirperver davranırsa davranırsın yeterince güvenmediğini, güvenir gözüke de bunda samimî olmadığını ortaya koyan bir durum olarak değerlendirilebilir.

Bütün çalışmalarının Afganistan'ı iki üç ay içinde mümkün olduğu kadar harbe hazır bir hâle getirmeye yönelik olduğuna temas eden Niedermayer'in, hudutları bizzat dolaşmak üzere talep edilen müsaadenin Emîr tarafından verilmemesinde İngilizlerin payını ve etkisini bildiği de ifadelerinden anlaşılmaktadır. Afganistan'ın durumu hakkındaki bilgi, görüş ve değerlendirmelerini etraflıca aktaran Niedermayer "Afganistan mümkün olduğu kadar yakın bir zamanda umumî bir ihtilâl vasıtasıyla Hindistan'ı istilâ etmelidir. Fakat her hâlde payitaht olan Kabil şehrinin sahası dâhil-i daire-i hesab edilmelidir" demektedir.

Emîr savaşa girmemiş ve maksat hâsıl olmamış ise de, Niedermayer'in o günün şartlarında Ruslara ve İngilizlere rağmen Kurulu Afganistan'a sağ salim

<sup>11</sup>K. 1845, D.75, F. 1/83.

ulaştırabilmesi ve yine aynı şekilde dönebilmesi başarısıyla birlikte yine verdiği raporlar takdire değer bulunmuştur ki, kendisi Padişah adına savaş madalyası verilmeye layık görülmüştür.

Mevcut dönemde Afganistan'daki duruma dair bir rapor da Kabil'de bir senelik ikametten sonra Yüzbaşı Wagner tarafından verilmiştir.<sup>12</sup> Yüzbaşı Wagner, Afganistan halkının özellikle güney ve güneydoğudaki kabilelerin cihada eğilimli olduklarını ve yardım ettiklerini belirtmektedir.

Hindistan'ın kuzeybatı sınır bölgesindeki kabileler arasında cihada yönelik faaliyetler olduğundan bahseden Wagner, Afganistan halkı ve Hükûmetinin Türk ordusunu kollarını açarak karşılayacağından bahsetmektedir. Anlaşılan odur ki, işi yokuşa süren Afganistan Emîri'nin talebidir. Emir'de talebinin karşılanması hâlinde Afganistan'ın savaşa girmesinin mümkün olabileceği kanaati hâsıl olmuş olmalıdır. Nitekim Wagner'in "Emîr tarafsız kalıyor. Çünkü ordusuna ve ülkesine yapılan sıyanetin sadakat derecesine güveni yok. İç ihtilâlden korkuyor" ifadeleri de hâdiselerin seyrini ortaya koymaktadır. Ancak Almanlar ayrılmasına rağmen Türkler ve Hindliler'in orada kalmış olmaları, "inkılâbât-ı dâhiliye" korkusunun bir tarafında bu işte Alman parmağı olabileceği yolunda Emîr'in kuşkular taşıdığına işaret sayılabilir.

Böylesi bir savaşta çok güçlü İngiliz istihbaratının olayların akışına tesir etmek için çeşitli yönlendirmeler yapması, asılsız fakat yararlı söylentiler çıkartması ya da bunların çıkması için gazetelere yanlış bilgi aktartması düşünülebilecek gelişmelerdir. Kuvvetle muhtemeldir ki, Afgan Emîri Habibullah Han'ın Almanlarla ilgili tutumunda İngilizlerle olan irtibatı sebebiyle aldığı doğru ya da yanlış bilgilerin de etkisi olmuştur. Belki de Emir, suikaste maruz kalacağına inanmış ya da inandırılmış olduğundan Almanlar ülkesini terk etmiştir; çünkü misyonun tamamı dönmüş değildir. Dönen sadece Almanlardır. Nitekim kalanların faaliyetleri Wagner tarafından zikredilmektedir.

Yüzbaşı Wagner, Hindistan'ın kuzeybatısındaki yüz binlerce silâhlı kişiden ibaret olan bağımsız kabilelerin Hayrettin Bey'in müdahalesiyle dört aydan beri cihada eğilim göstermekte olduklarını belirtmekte ve Müslümanların halifeleri tarafında yer alarak İngilizlerle Hindistan'da savaşmaları hususunda gerekenlerin yapıldığını ifade etikten sonra, belirtmiş olduğu hususların uygulamaya geçmesi için bir Türk ordusunun bol silâh ve cephane ile Afganistan'a gelmesinde kesin bir zorunluluk olduğunu söylemektedir. Ayrıca Afganistan Başbakanı Nasrullah'ın da böyle bir beklenti içerisinde olduğu, Wagner'in Almanya ve müttefiklerinin müşterek taarruzlarının Rusların mukavemetini kıracağı ve Hindistan yolunun Osmanlı ordularına açılacağı yolundaki beklentiye dile getirmesi ve her halde

<sup>12</sup>K. 1845, D.75, F. 1/80.

Afganistan'ın savaşa girebilmesini sağlayacak tek ihtimalin zafer kazanmış Türk ordularını görmekte mümkün olacağına inanmasından bellidir.

Yüzbaşı Wagner daha sonra Hey'et-i Seferiyye'nin Türk ve Hindli mensuplarının Emîr'in muvafakat ve müsaadesiyle sınır kabileleri arasında büyük başarıyla çalıştıklarına değinmektedir. Anlaşılacağı üzere Emîr savaşa katılmasa da Türk-Alman tarafının kazanması ihtimalinde müşkül durumda kalmamak için en azından konuklarının Türk ve Hindli olanlarının belli faaliyetlerine göz yummuştur.

Ahmad'ın verdiği bilgiler de Wagner'inkilerle örtüşmektedir. Kurul Habibullah'la anlaşamayınca Raca Mahendra Pratap başkanlığında, Başbakanı Barakatullah ve İçişleri bakanı Ubeydullah Sindî olan geçici bir Hükûmet kurulmuş ve bu Hükûmet kabileleri harekete geçirmek için aralarında Türklerin de bulunduğu bazı ajanlar göndermiştir. 1917 yılı Mart'ında mecbur kalıp Hindistan topraklarını terk edinceye kadar Türkler kabileler arasındaki faaliyetlerine devam etmişlerdir. (Ahmad, 1984: 14)

Bu kurulun içindeki en önemli Türk görevlisi olan “Dersaadet Piyade Küçük Zabıt ve İhtiyat Zabıt Talimghâhı Mektepleri muallimlerinden Erkan-ı Harb Mektebi namzedi Mülazım-ı Evvel Mehmed Kâzım Bey”<sup>13</sup> ise göndermiş olduğu mektupta; 19.7.1331'de (2 Ekim 1915) tarihinde Kabil'e ulaştıklarını belirttikten sonra, o ana kadar olan bütün çalışmalarının yararlı olmasının ancak Türk ordusunun gelmesiyle mümkün olduğunu söylemekte ve maddi gücü zayıf olan Afganistan'a düşmanları tarafından saldırı olmadığı takdirde Afganistan'ın savaşın nihayetine kadar tarafsızlığını koruyacağını belli olduğunu ifade etmektedir. Muhammed Barakatullah Efendinin genel durum hakkındaki yorumlarına katıldığını da açıklayan Mehmed Kâzım Bey, zarf ve mazrufun müsaadesizliğine binaen daha fazla ayrıntı arz etmenin mümkün olmadığını belirtmektedir.

Görüldüğü üzere 2 Ekim 1915'te Kabil'e ulaşmış olduklarını belirten Mehmed Kâzım Bey, 8 Kasım 1916 (25.08.1332)'de yazmış olduğu mektubunda Afganistan'ın mevcut dönemdeki durumunu çok açık bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Bununla birlikte Mehmed Kâzım Bey Afganistan'da yaptıkları faaliyetler hakkında da mühim bilgiler vermektedir. O'na göre sınır kabilelerine takip edecekleri yolların doğru gösterilmesi ve birlikteliklerinin sağlanmasıyla hâl ve vaziyetlerinin müsaadesi takdirinde cihada fiilen iştirakleri maksadıyla Afganistan hizmetinde bulunmakta olan Erkan-ı Harbiye Yüzbaşısı Hayri Bey bin Mustafa 23.04.1332'de Afridî kavminin merkezine gönderilmiş ve faydalı çalışmalarını bildirilmeye değer bulunmuştur.

Hayrî Bey'in bu faaliyetlerinin İngiliz istihbaratının da gözünden kaçmadığı Ahmad'dan naklen evvelce değinilen kabileler arasındaki faaliyetler içinde isminin geçmesinden bellidir. Bu faaliyetlerin ehemmiyeti Yüzbaşı Wagner'in de Hayrî Bey'i ismiyle anarak raporunda belirtmiş olmasından anlaşılabilir.

<sup>13</sup>K. 1845, D.75, F. 1/103.



Mehmed Kâzım Bey'in 15.05.1332 tarihinde Hayrî Bey'den gelen son raporun hulasasından bahsetmesi de zaman zaman bilgilendirildiğini göstermektedir. Hayrî Bey'in göndermiş olduğu son raporda Hindistan'da İngiliz polisi ve hafiyelerinin katledildiğinden bahsetmesi pek şaşırtıcı değildir. İngilizlerin Hindistan'daki vaziyetine dair "Kalküta şehrindeki İngiliz mahallesi etrafına duvar ve hendeklerden manialar" yapıldığı gibi bilgiler Hindistan'da İngilizlerin oldukça müşkül bir durumda olduklarının birer göstergesidir. Bu noktada Mehmed Kâzım Beyin Türk ordusunun Tahran'a geldiğini işittiklerini ve karşılamak için Herat'a geldiklerini söyleyerek cevap beklediğini belirtmesi<sup>14</sup> de çok düşündürücüdür.

I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Hindistan'a yönelik teşebbüslerden vazgeçilmiş değildir. Nitekim Rûşenî Bey tarafından Afganistan ve Hindistan Memuriyeti için bir program sunulmuştur. Bu programı sunan Rûşenî Bey'in Afganistan'a ilgisi eski, durumu bir hayli ilginçtir. Basra Vali ve Kumandanı sıfatıyla İngilizleri bu bölgeden atmak için faaliyette bulunan Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk başkanı Süleyman Askerî Bey, 8 Kanun-ı Evvel 330 (21 Aralık 1914) tarihli yazışmasında "Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Rûşenî buraya vasıl oldu. Sebeb-i vurudu hakkında mübhem ve müşevviş beyanatta bulunmaktadır... Bu adam muhakeme edilmiştir. Buraya gelişi kaçak suretiyle midir? Dediğine göre Afganistan'a gidecekmış. İstanbul'a da yazmış aslı nedir?"<sup>15</sup> ifadeleriyle Rûşenî Bey hakkında bilgi istemiştir. Belgenin üzerindeki derkenar yeterince açıklayıcıdır: "Rûşenî Bey'in icra ettiği cinayetten dolayı çete faaliyetinden azli badema mahalline tebliğ edilmiştir. Kendisine bilahare hiçbir vazife tevdi olmamıştır."

Rûşenî Bey derkenarda belirtilene uygun bir şekilde bir süre firari konumuna da düşmüştür. Ancak faaliyetlerine İstanbul'dan herhangi bir resmi görevlendirme olmadan başına buyruk bir şekilde devam ettiği anlaşılan Rûşenî Bey kendi beyanına göre önemli işler yapmıştır. (Koçak, 2006: 190-192)

Rûşenî Bey, 1916 yılı güzünde 13. Kolordu Kumandanı ile temasa geçtiği yazışmalarında<sup>16</sup> evvelce hangi sebepten dolayı memleketten ayrılıp İran'a geçmek zorunda kaldığından bahseder. Rûşenî Bey, asıl maksadını ise "rütbe, maaş ve makama nail olmadan şu kanlı günlerde vatan ve ordumuza karşı medyun bulunduğum vazifeyi ifa ederek hayatıma şerefli bir hatime vermektir" sözleriyle açıklar. Onun namus ve şerefi üzerine verdiği bu sözlerin hüsnü kabulle karşılandığını, vatana ve orduya büyük hizmetler ettiği kanaatini taşıdığı cevabı bildiren 13. Kolordu Kumandanı, yaptığı yazışmaları içine alan evrakı da göndererek 6. Ordu Kumandanlığına Rûşenî Bey ile münasebeti -hakkındaki bilgisi yeterli olmamasına rağmen- faydasız görmediğini belirtir. Ancak Hükümetçe bir

<sup>14</sup>K. 1845, D.75, F. 1/104.

<sup>15</sup>K.1868, D.170, F. 9.

<sup>16</sup>K. 3649, D.213, F. 35.

sakınca görülüşünün düşünülmesi hâlinde bahsi geçen münasebeti kesmek için kendilerine bildirilmesini istirham eder.

Kendi beyanıyla, Fars ve Rus lisanlarını oldukça bilmekle beraber altı seneden beri Kafkasya, Türkistan, tekmi İlan-ı Garbi ve İlan-ı Şimalide mühim işlerle meşgul olduğundan kendisine verilecek en ağır ve en tehlikeli vazifeleri başarıyla yerine getirebileceğinden ümitli olan Rüşenî Bey, bir yıl önce Hüseyin Rauf Bey'in yanında Kirind çarpışmalarını idare ve Rauf Bey ile Sencabiler arasındaki kötü düşünceleri ve tavırları güzellikle düzelttikten sonra Tahran'a ulaşmış ve burada Kont Kanitz ve Alman sefaretinin yarımıyla Osmanlı ordusuna faydalı pek büyük iş görmek üzere Türkistan'a gitmiştir. Rüşenî Bey, her şeyi hazırladıktan sonra Tahran'a geldiğinde ise herkesin oran kaçtığını görmüş ve Ruslar'ın da Tahran'a girmiş olduğundan kendisi orada kalmaya mecbur olmuştur. Bu dönemde Sefir-i Kebirin hapsedilmesi ve sefaretlerin şiddetli olarak gözaltında tutulmasından Osmanlı sefaretinin mühim işler görmesi imkânsızlaşsa da ticaret yapar gibi görünerek kendini saklamayı beceren Rüşenî Bey, önemli kişilerle münasebetlerini sürdürmeyi başardığından mevcut dönemde bile Osmanlı ordusu için önemli hizmetleri yerine getirmiştir. Üstelik Tahran'daki Bahtiyari reisleriyle ittifak yapmak ve gerektiği zaman İsfahan ve havalisinde icraata başlamak, Ruslar ve Rus ordusuyla münasebette bulunan Kafkasyalılardan Tahran, Kazvin, Reşd, Bakü ve sair lüzumlu yerlerde casusluk teşkilatı kurmak da dâhil türlü işler için gereken vasıtalara sahiptir ve bu konuda bazı mühim hazırlığı görmeyi de başarmıştır.<sup>17</sup>

Anlaşılabacağı üzere Rüşenî Bey'in mahzurlu bir tarafı görülmemiş olmalıdır ki "İlan'ı tahlise memur Umum Kuva-yı Osmaniye ve İslamiye Kumandanı Ali İhsan Tahran'da Rüşenî Bey'e, şu ifadeleriyle olumlu cevap vermiştir:

"1. 29 Eylül 332 tarihli mektuplarınızı ve tanzim buyurulun şifre miftahını aldım. Mütalaat, mülâhazat ve teklifatınızı kemal-i dikkat ve memnuniyetle okudum. Namus ve şerefiniz üzerine verdiğiniz sözü hüsnü kabul ediyorum. Ve her halde vatanımıza ve ordumuza büyük bir hizmet ifa edebileceğinize kani oldum. Sizinle beraber çalışmakla ve şimdiye kadar Kafkas, Irak ve İlan cephelerinde kıtaatımla Ruslara ve İngilizlere karşı ihraz ettiğim muvaffakiyetlere badema mesainizin dahi inzimam ederek muvaffakiyetlerimizin ve vatanımıza hizmetimizin daha vasi ve şumullü ve daha nafi ve semereli olmasıyla iftihar ederim.

2. Tahran'daki Bahtiyari rüesasıyla gizli bir ittifak yapmak hemen İsfahan taraflarında faaliyete başlamak pek nafidir. Ben esasen Gumreh'de bulunan Bahtiyari emir Müfehhem ile tesis-i münasebat ederek ehemmiyetlice bir Bahtiyari kuvveti cemine başladım. Ve yakında bunlarla Sultan Abad'ı zabt ve

<sup>17</sup>K. 3649, D.213, F. 35/1.

işgal edeceğim. Tahran'dakiler de işe girişerek bize yardım edebilirlerse çok faydalı olur. Bilhassa İngiliz ve Rus taraftarı bazı Bahtiyariler varmış".<sup>18</sup>

Bu satırlardan anlaşılacağı üzere Ali İhsan Paşa tarafından istihdam edildiği anlaşılan Rüşenî Bey tam da bu sıralarda gündeme gelen mühim bir işle istediği doğrultuda çalışma imkânı bulmuş olsa gerektir.

Afgan Emiri Habibullah, Türk kuvvetlerinin İran içlerine girdiği sırada, daha önce Almanlar tarafından teklif edilen fakat o dönemde müzakere etme imkânı olmayan Türk-İran-Afgan-Alman ittifak anlaşmasını görüşmek üzere Prens Abdülmecit'i İran'a göndermiştir. Başlangıçta Abdülmecit kuşkuyla karşılanmış, zamanla hakkındaki şüphelerin yersiz olduğu anlaşılacak şekilde, Almanlar Abdülmecit'le bir anlaşma yapmayı kabul edip, bunu Osmanlı Devleti'ne ilemişlerdir. Yapılan görüşmelerden sonra, söz konusu anlaşmanın imzalanması için Afganistan'ın talepleri üzerine kendi değerlendirmelerini Başkumandanlık Vekâleti'ne bildiren Halil Paşa'ya verilen cevapta önerilerinin uygun bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Osmanlı Hükûmeti'nin Afgan Emiri'nin dostu olduğu ve İttihat-ı İslam siyaseti takip ettiği beyan edilerek Afganlıların talebi olan Müslüman subayların peyder pey fırsat buldukça Afganistan'a gönderileceği, savaş sonrasında yapılacak barış görüşmelerinde Afganistan'ın haklarının Osmanlı Devleti tarafından savunulacağı, hatta bu görüşmeler sırasında Afganistan'ın denize ulaşması için bir yol açılmasına çalışacağı ve Afganistan'dan savaş tazminatı alınmayacağı vaatlerinin Prens Abdülmecit'e verilebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca Prens Abdülmecit'in İstanbul'a kadar gelmek istemesi hâlinde bunun memnuniyetle karşılanacağı, şayet Bağdat'dan Afganistan'a dönmek isterse de uzman Osmanlı askerlerinden dört-beş kişilik bir heyetle İran'dan gönderilebileceği de ilave edilmiştir. Son olarak bu heyetteki askerlerin hali hazırdaki savaşta bir fayda sağlamasa da ileride Afgan askerî teşkilatının kurulmasında yararlı olacağı vurgulanmıştır. Başkumandanlık Vekâleti'nin kendisini ağırlamaktan memnun olacaklarını beyan etmesi üzerine Prens Abdülmecit Bağdat üzerinden İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'daki görüşmelerden sonra Afganistan'a geri dönüş yolculuğunda kendisine İran'a kadar Rüşenî Bey ve İranlı Caferizade Baki Bey refakat etmiştir. İranlı Caferizade Baki Bey, Umur-u Şarkiye Müdüriyeti tarafından özel bir görev için Musul'a tayin edilmiş ve yanında götürmesi için kendisine altın, gümüş akçe, para ve sair eşya verilmiştir. Ayrıca İranlı Caferizade Baki Bey'in elinde bulunan altın, gümüş ve para ile seyahat etmesine izin verilmesi için güzergâhtaki ilgili birimlere talimat verilmiştir. Afgan Prensi Abdülmecit, Rüşenî Bey ve Caferizade Baki Bey, İran'a geçmek üzere Musul'dan hareket ederek 9 Aralık 1917 tarihinde sağ salim Tahran'a ulaşmıştır. Rüşenî Bey, o civardaki aşiretleri iyi tanıdığından, aşiret kuvvetleriyle birlikte dağlar arasından aşiretten aşirete geçerek açık ve tehlikeli bölgeyi rahatça atlattıklarını belirtmiştir. Bununla beraber yine Rüşenî

<sup>18</sup>K. 3649, D.213, F. 35/2.

Bey bu yolculuk esnasına altın, gümüş, para ve evrakı Caferizade Baki Bey ile başka bir yoldan gönderdiğini, Caferizade Baki Bey'in Tahran'a gelerek emanetleri salimen getirdiğini, Afgan Prensi Abdülmecit'in yakında Afganistan'a hareket edeceğini, kendisinin de Afgan Prensi Abdülmecit'i yola çıkarınca Caferizade Baki Bey ile Kafkasya'ya geçeceğini ifade etmiştir. (Metin, 2007: 137-140)

Bu yolculuktan epeyce zaman sonra Rûşenî Bey'in 18 Temmuz 1918 tarihinde sunmuş olduğu program<sup>19</sup> Rusya'da meydana gelmiş olan devrim ve sonrasındaki gelişmelerden dolayı yeni değerlendirmeler de içermektedir. Bu değerlendirmelerde Hindistan'a yapılacak her hareketin Afganistan'a dayanması gerektiğini söyleyen Rûşenî Bey, Kuzey Hindistan'daki Afgan aşiretlerinin Emîr'in gizli buyruklarıyla harekete alıştığından bahisle, Türk planının esasının Emîr'in elde etmesi hâlinde bunu Türkiye lehinde ustaca kullanabileceğini belirtir. Ruşeni Bey'e göre Rusya'nın çöküşü uluslararası dengeyi bozduğu gibi, İngilizlerin Asya'daki egemenliğine büyük darbeler vermiştir. Bununla beraber Hintlilerin son galeyanları ve İngilizlerin onlara parlak vaatleri ise bu dengesizliğin ürünüdür.

Afganistan'ın ve Emîr'in o anki hâlinin geçen yıllara oranla daha cesurca olduğuna değinen Rûşenî Bey, Afgan Emîrinin yüzünü Belucistan'a ve denize çevirecek girişimlerin boşa gitmeyeceği kanısındadır. Ancak bir kaygısı vardır. O'na göre, İngilizler Emîr'in ruh hâlini takdir ettiklerinden Afganistan'ı kendi hesaplarına Türkistan ve Buhara'ya doğru yöneltmeye çalışmaktadırlar. Rûşenî Bey bu son girişimlerinde başarılı olmak için geçen, sene Afgan Prensi ile gönderilmek üzere hazırlanmışken seferin tehlikesi yüzünden tehir edilen nişanların Emîr'e gönderilmesini, Emîr karşısına büyük bir gösterişle gitmek ve Afgan ordusunda ciddî teşkilâta başlamak için, iki erkân-ı harb zabiti; piyade, süvari, topçu ve kısım-ı fenden bir zabıt ve bir doktordan oluşan bir askerî heyetin kendisine ayrılmasını istemiştir. Lakin bu isteklerden kısa bir süre sonra savaş nihayete erdiğinden bu tekliflerin gerçekleşme ihtimali ve umulan neticenin elde edilmesi imkânsız hâle gelmiştir.

## SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı esnasında Afganistan'a yönelik girişimlerinin özünde İttihad-ı İslam Siyaseti olması o günün koşullarının ve Almanların Türkiye ile ittifaklarından beklentilerinin doğal bir sonucudur. Bu ülkeyi Türk-Alman ittifakının yanına çekmekle hem bir müttefik kazanılabilir hem de İngilizlere ve Ruslara karşı sınır ötesi faaliyetler için çok stratejik bir coğrafyanın avantajı da değerlendirilebilirdi. Ancak Afganistan'a yönelik girişimler, öncelikle Türklerle Almanlar arasında yeterince uyumlu bir iş birliği yapılamaması nedeniyle daha başlangıçta sıkıntılı bir şekilde gelişmiştir. Gerek Türkler ve gerekse Almanların kendi içlerinde gereken eşgüdüm ve ahenge sahip

<sup>19</sup>K.845, D.75, F. 1/186-190.

olmadıkları da söylenebilir. Afganistan'a ulaşmak için aradaki uzun mesafe ve zor şartlar o günün koşullarında özellikle vurgulanması gereken mühim bir engel olmuştur. İngilizler ve Ruslar tarafından yapılan karşı faaliyetler ve engelleme girişimleri de şüphesizdir ki göz ardı edilemez. Afgan Emiri Habibullah'ın tutumu kendi yakın çevresi ve Afgan halkı tarafından pek desteklenmese bile İngilizlere sadakatten şaşmaması ve oyalayıcı manevralar yapması da beklentilerin gerçekleşmemesinde şüphesiz etkili olmuştur.

Bolşevik Devrimi'nin ardından Çarlık rejiminin yıkılması ve arkasından yaşanan gelişmeler yeni umutlara kapı açmıştır. Şüphesiz Rus tehdidi kalkmış olduğu için artık Afganistan Emiri Habibullah'ın savaşa girme ihtimali hususunda sadece İngiltere tehdidini hesaba katması kâfi olacaktır. "İngilizlere karşı mümaşattan ziyade tehdidin nafi olacağına" Afganistan Emiri'ni ikna etmek mümkün olamamıştır. Üstelik Rusya'nın savaştan çekilmiş olmasıyla oluşan eden boşluk Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa resmen girişiyle fazlasıyla doldurulmuş olduğundan harbin neticesi üzerinde bir değişiklik vuku bulmasına yol açamamıştır.

#### **KAYNAKÇA**

Ahmad, Feroz, (1984), "1914-1915 Yıllarında İstanbul'da Hint Milliyetçi Devrimcileri", (Çev.: Fatmagül Berktaş), **Yapıt**, Sayı: 6, 5-15.

Koçak, Cemil, (2006) " "Ey Tarihçi Belgen Kadar Konuş' Belgesel Bir Teşkilatı Mahsusa Öyküsü", **Tarih ve Toplum Yeni yaklaşımlar**, 171-214.

**Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları**, (2002), (Hazırlayan: Ömer Hakan Özalp), İstanbul.

Metin, Barış, (2007), **Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri**, Ankara (Basılmamış Doktora Tezi).

Orbay, Rauf, (1993), **Cehennem Değirmeni** (Hazırlayan: İsmet Bozdağ), İstanbul.

